

ДАНТЕ ЯК МОВОЗНАВЕЦЬ В ІСТОРІОЛІНГВІСТИЧНІЙ ДЕСКРИПЦІЇ С.В. СЕМЧИНСЬКОГО

Шклярук Ольга Миколаївна
асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті подано аналіз лінгвістичних ідей італійського поета Данте українським мовознавцем проф. С.В. Семчинським, зокрема його статті "Трактат Данте: про мову чи красномовство", яка вийшла у найпрестижнішому українськомовному часописі "Мовознавство" 1986 року. Автор наголошує на правильній назві трактату Данте "De vulgari eloquentia" ("Про народне красномовство"), оскільки італійський поет писав передусім про поетику літературної мови. Український мовознавець також підкреслює цінність лінгвістичних ідей Данте, новаторство його теорії про функції мови, знаковість мови, територіальну і соціальну диференціацію мови, її еволюцію.

Ключові слова: Семчинський, Данте, історія мовознавства, латинська мова, загальне мовознавство.

Філологічний трактат Данте "De vulgari eloquentia" викликає зацікавлення у багатьох мовознавців останнього часу, які займаються історією лінгвістичних учень. В історії нового часу "De vulgari eloquentia" – це перший твір, який дійшов до нас і стосується теорії мови в широкому сенсі та теорії літературної мови зокрема. Філологічні писання до Данте – це окремі граматики і поетики з фрагментарним характером. Подібно до того, як існували граматики Александрійської школи ("Грамматика" Діонісія Фракійського, граматична теорія Аполлонія Дискола), у Середньовічній школі існували граматики Доната, Прісціана, а також такі твори про мову, як "Graecismus" Еберхарда Бетунієнського (XII ст.), "Doctrinale" Александра із Вілла Деї. Також окремі положення граматики як науки знаходимо у творах менш популярних, але типових за назвою, таких як: "Grammatica speculativa" Дунса Скота (1266 рік), "Donatus moralizatus" Іоанна Джерсона (XIV ст.). Таким чином, зацікавлення трактатом Данте "De vulgari eloquentia" можна пояснити двома причинами. По-перше, трактат – це перший в історії нової Європи твір на лінгвістичну тему. По-друге, його автор, Данте, великий поет, жив на межі двох епох – Середньовіччя і Відродження, а на середні віки тривалий час дивилися як на "прірву" в історії культури, лінгвістики зокрема, що знайшло відображення навіть у підручнику Ф. М. Березіна 1984 р. з історії лінгвістичних учень, який повністю оминає лінгвістику Середньовіччя. **Актуальність** нашої теми полягає в дискусійності питання щодо особливостей перекладу латинськомовного трактату "De vulgari eloquentia" та необхідності поглибленого вивчення тих мовознавчих ідей, які він містить.

Про Данте як славетного автора "Божественної комедії" написано сотні праць, однак доробок Данте як лінгвіста майже не вивчений, – у цьому також вбачаємо **актуальність** нашого дослідження. У вітчизняному мовознавстві С. В. Семчинський був першим, хто звернувся до цього трактату, аналізуючи передусім зміст твору, починаючи від тлумачення перекладу, самої його назви. У найпрестижнішому українськомовному часопису "Мовознавство" 1986 року вийшла його стаття під назвою "Трактат Данте: про мову чи красномовство" – детальний аналіз якої становить **предмет** нашої розвідки [Семчинський 1986, 58–63]. **Об'єктом** дослідження нашої статті є лінгвістичні твердження професора С. В. Семчинського у вищезгаданій статті в порівнянні з ін-

шими мовознавцями, переважно російськими, які також тією чи іншою мірою аналізують трактат Данте "De vulgari eloquentia". Мета нашої розвідки – опрацювання статті С. В. Семчинського "Трактат Данте: про мову чи красномовство" і порівняння лінгвістичних тверджень українського професора з думками інших мовознавців, які досліджували творчість Данте, зокрема, слід провести паралелі з думками таких видатних дослідників Данте, як російські філологи Р. О. Будагов, І. М. Голенищев-Кутузов.

Перші посилання на Дантову працю зустрічаємо в російських енциклопедіях: у першому виданні Великої Радянської енциклопедії 1930 року, у її другому виданні 1962 року та третьому виданні 1979 року [Семчинський 1986, 59]. Натрапляємо на назву і в "Короткій літературній енциклопедії" 1964 року; таке звертання до літературознавчих довідників характеризує якнайширші філологічні зацікавлення С. В. Семчинського. У давніх російських енциклопедичних виданнях назву "De vulgari eloquentia" не перекладали, а наводили лише в оригінальному написанні [Литературная энциклопедия 1930]. У працях літературознавців, зокрема, в О. І. Білецького, автора передмови до першого перекладу Данте "Пекла" П. Карманського та М. Рильського 1956 р., трактат Данте розумівся як розвідка про народну мову. Однак більшість лінгвістів надає перевагу назві "Про народне красномовство" ("О народном красноречии"), (Томсен В., Сергієвський М. В., Лоя Я. В., Корлетяну М. Г., Кондрашов М. А.). Проте і в мовознавчих працях трапляються інші тлумачення назви Дантової праці, і про це говорить С. В. Семчинський. Так, польський історик мовознавства Я. Гандель переклав цю назву "Про народну мову". У згадуваній нами праці "История лингвистических учений" Ф. М. Березін роботу Данте називає "О народной речи" [Березин 1984, 19]. С. В. Семчинський також зазначає, будучи блискучим філологом-румуністом, що румунський історик Н. Йорга згадує трактат Данте під назвою "De vulgari eloquio" [Семчинський 1986, 59]. Під такою назвою праця була відома й Іванові Франку. "В однім місці своєї книжки "Бенкет", говорячи про потребу вживання народної мови в літературі, заповідає Данте, що при божій допомозі думає сей предмет обробити в окремій праці. І ця праця написана по-латині під титулом "De vulgari eloquio" [Франко 1965, 104]. Існує проблема у двох назвах трактату Данте про мову – "De vulgari eloquentia", "De vulgari eloquio", на чому особливо акцентує С. В. Семчинський і наводить приклад данського ученого В. Томсена, який називає працю "De vulgari eloquio", однак перекладає її – "Про народне красномовство" [Томсен 1938, 111], аналогічно у підручнику ризького професора Я. В. Лої [Лоя 1968, 29], а в молдавського вченого М. Г. Корлетяну (великого друга й наукового соратника С. В. Семчинського) існує назва "De vulgari eloquio eloquentia" [Корлетяну 1974, 93]. За латинським словником І. Х. Дворецького, слово *eloquentia* означає "красномовство", "дар мовлення" [Дворецький 1976, 365]. У такому значенні, – говорить С. В. Семчинський, – його вживали Цицерон, Квінтіліан, Саллюстій, Тацит, Корнелій Непот, Светоній, Юстин, Геллій та інші. Латинське спільнокореневе слово *eloquium* насамперед означає "мова". З часом, латинське слово *eloquium* розширило своє семантичне значення (семантичний процес генералізації), набуло також значення "красномовство". Отже, ще в класичну пору *eloquentia* і *eloquium* семантично пересікалися. Саме через синонімію слів *eloquentia* і *eloquium* пояснюється плутання назв дантового трактату "De

vulgari eloquentia", – до такого висновку приходять С. В. Семчинський [Семчинський 1986, 60]. Оскільки *eloquium* могло означати "красномовство", то трактат можна було назвати "De vulgari eloquio".

С. В. Семчинський, а також І. М. Голенищев-Кутузов відстоюють перекладну назву трактату "De vulgari eloquentia" як "Про народне красномовство". С. В. Семчинський стверджує, що Данте мав на увазі передусім створення поетики італійської літературної мови, а не просто відстоював право на існування народної мови [Семчинський 1986, 58]. Справді, – наголошує С. В. Семчинський, – у латинській мові *eloquentia* і *eloquium* були не лише семантично близькі, а й мали певні розбіжності (*eloquentia* "красномовство", *eloquium* "мова", рос. "речь"), тому смисл назви Дантового трактату починав розумітися інакше – "Про народну мову". С. В. Семчинський наголошує на ідеї створення поетики італійської літературної мови, оскільки Данте називав *vulgare* італійську літературну мову на противагу середньовічній писемній латині – *grammatica*. І. М. Голенищев-Кутузов у передмові до малих творів Данте стверджує: "Поширений у нашій науковій літературі заголовок "Про народну мову" – неправильний" [Данте 1968, 567]. У цьому можна переконатися при знайомстві з текстом Дантового твору вже у філософському трактаті "Бенкет", написаному італійською, а не латинською мовою, у якому Данте аргументував необхідність уживання народної мови в науковій літературі і повідомляв про свій намір написати книгу про народне красномовство.

Ще одним підтвердженням думки С. В. Семчинського вважаємо те, що Данте наголошує на естетичній функції мови, або інакше, у сучасному розумінні – на поетичній. Ідеться про красу мови, про задоволення естетичних смаків суспільства; у трактаті "Про народне красномовство" автор присвячує другий розділ поетиці слова. Данте аналізує вірш, визначає, якою мовою слід писати, якою римою, дає поради, які слова і стилістичні конструкції слід використовувати. Поет наголошує – аби створити високий стиль, слід ретельно відбирати слова, тобто виступає прихильником лексичного пуризму. "Ми починаємо з вказівки на не малу складність розумного відбору слів, бо ми бачимо велику кількість способів їх знаходження. Насправді, одні слова бувають дитячими, інші жіночними, ще інші чоловічими; а серед них одні дикі, інші світські, серед світських ми відчуваємо, як слова можуть бути вичесані і напوماджені, інші – волосаті та пошарпані" [Данте 1968, 296]. Важливим аспектом є і те, що Данте писав трактат про поетичне мистецтво літературною мовою. Тому С. В. Семчинський робить висновок, що "смісл латинського заголовка "De vulgari eloquentia" приблизно такий: "Про красне письменство літературною мовою", тому його, очевидно, доцільно перекладати "Про народне красномовство" [Семчинський 1986, 63].

Видатний український мовознавець далеко виходить за межі аналізу назви твору Данте. Автор наголошує на лінгвістичних ідеях італійського поета. Це передусім визнання Данте одним із попередників білатеральної теорії мовних знаків, а також першим діалектологом в історії розвитку мовознавства, і не лише італійського. Окрім того, С. В. Семчинський акцентує, що Данте, на відміну від своїх попередників, визнає мовну еволюцію та, задовго до Джамбатісти Віко (XVIII ст.), утверджує історичний погляд на мову. Більше того, Данте помітив не лише територіальне, а й соціальне розшарування мови. Відзначимо, що роздуми С. В. Семчинського про те, що Данте не лише творець італійської літературної мови, а й новатор багатьох лінгвістичних

ідей, у цілому перегукуються з твердженнями Р. О. Будагова, озвученими ще 1960 р. і котрі неодноразово перевидавалися [Будагов 1984, 164–179]. Російський радянський мовознавець акцентує на тому, що Данте аналізує народну розмовну мову не лише італійців, а як мовознавче явище в цілому. Тобто трактат Данте "De vulgari eloquentia" має подвійне значення: "тут і аналіз мовного стану Італії на початку XIV ст., і спроба проникнути у деякі загально лінгвістичні властивості будь-якого народу в його взаємозв'язках з мовою науки та літератури" [Будагов 1984, 173].

Можна зробити висновок, що, посилаючись на наукове обґрунтування і поради С. В. Семчинського, у подальших власних дослідженнях слід використовувати назву твору Данте "De vulgari eloquentia" і переклад українською мовою "Про народне красномовство". Крім того, С. В. Семчинський у своїй статті відкрив читачам видатного італійського поета Данте Аліг'єрі передусім як мовознавця, лінгвістичні ідеї якого про функції мови, знаковість мови, територіальну і соціальну диференціацію мови, її еволюцію були новаторськими в епоху пізнього Середньовіччя і мали вплив на мовознавчі ідеї наступників, починаючи з епохи Відродження і аж до наших днів.

В статье рассматриваются лингвистические идеи итальянского поэта Данте в интерпретации украинского языковеда проф. С. В. Семчинского. В частности, в статье С. В. Семчинского "Трактат Данте: о языке или красноречии", которая вышла в престижном украинском лингвистическом журнале "Мовознавство" (1986 г) отмечается правильное название трактата Данте "De vulgari eloquentia" ("О народном красноречии"), поскольку итальянский поэт писал прежде всего о поэтике литературного языка. Украинский языковед также подчеркивает ценность лингвистических идей Данте, новаторство его теории о функциях языка, знаковости языка, территориальной и социальной дифференциации языка, его эволюции.

Ключевые слова: Семчинский, Данте, история языкознания, латинский язык, общее языкознание.

The article observes the analysis of linguistic ideas of the Italian poet Dante examined by the Ukrainian linguist S.V. Semchinskiy. In particular, we observe the article of S.V. Semchinskiy "Treatise of Dante: about a language or eloquence", which was published in Ukrainian linguistic magazine "Movoznavstvo" in 1986. Semchinskiy marks the correct name of treatise Dante "De vulgari eloquentia" ("About folk eloquence"), as the Italian poet wrote foremost about the poetics of literary language. The Ukrainian linguist also underlines the value of linguistic ideas of Dante, innovation of his theory about the functions of language, territorial and social differentiation of language, its evolution.

Key words: Semchinskiy, Dante, history of linguistics, Latin, general linguistics.

Література:

1. Березин Ф. М. История лингвистических учений: Учебник для филол. Спец. вузов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1984. – 319 с., ил.
2. Будагов Р. А. Данте о литературном языке // Будагов Р. А. Писатели о языке и языкписателей. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 164–179.
3. Голенищев-Кутузов И. Н. Данте и Предвозрождение // Литература эпохи Возрождения и проблемы всемирной литературы. – М.: Наука, 1967. – С. 46–85.
4. Данте Алиг'єри. Малые произведения [Перевод]. / Изд. подготовил [и примечания составил] И. Н. Голенищев-Кутузов. – М.: Наука, 1968. – 651 с.
5. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.
6. Лоя Я. В. История лингвистических учений (материалы к курсу лекций). – М.: Высш. шк., 1968. – 308 с.
7. Семчинський С. В. Трактат Данте: про мову чи про красномовство? // Мовознавство. – 1986. – № 5. – 58–63 с.
8. Томсен В. История языковедения до конца XIX века. Краткий обзор основных моментов / В. Томсен. – М.: Учпедгиз, 1938. – 159 с.
9. Франко І. Я. Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії // Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-и т. – Т. 12. – К.: Наук. думка, 1978.